

4049

ع

ص

م

www.ketab.ir

سرشناسه	: نعيم الله، ذبيح الله، ۱۳۵۱ -
عنوان و نام پديدآور	: عقلايت و فقه سياسي در تجربه تمدني ايران اسلامي: نظريه «پيشرفت سياسي - تمدني» در ايران ذبيح الله نعيم الله؛ با نظارت علمي ابوذّر مظاهري.
مشخصات نشر	: قم: مؤسسه آموزشي و پژوهشي امام خميني (ره)، انتشارات، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهري	: ۷۲۸ ص.
فروست	: انتشارات مؤسسه آموزشي و پژوهشي امام خميني (ره)، ۱۴۴۴. تاريخ: ۷۲.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۴۴-۲۰۸-۴
وضعيت فهرست‌نويسي	: فبيا.
يادداشت	: کتابنامه.
عنوان ديگر	: نظريه «پيشرفت سياسي - تمدني» در ايران.
موضوع	: اسلام و سياست - ايران.
موضوع	: Islam and politics -- Iran
موضوع	: اسلام و دولت - ايران.
موضوع	: Islam and state -- Iran
موضوع	: عقل‌گرایی (اسلام).
موضوع	: Rationalism (Islam)
موضوع	: علوم سياسي (فقه).
موضوع	: Political science (Islamic law)
موضوع	: جامعه‌شناسي سياسي.
موضوع	: Political sociology
موضوع	: تمدن ايراني.
موضوع	: Civilization, Iranian
شناسه افزوده	: مظاهري، ابوذّر، ۱۳۵۶ -
شناسه افزوده	: مؤسسه آموزشي و پژوهشي امام خميني (ره)، انتشارات.
رده‌بندي کنگره	: ۶۷۴/۶۲۳۱ BP
رده‌بندي ديويي	: ۴۸۳۲/۲۹۷
شماره کتاب‌شناسي ملي	: ۵۶۶۸۲۶۴

«عقلانیت و فقه سیاسی»

در

«تجربه تمدنی ایران اسلامی»

(نظریه «پیشرفت سیاسی - تمدنی» در ایران)

ذبیح الله نعیمیان

با نظارت علمی ابوذر مظاهری

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
قدس سره

۱۳۹۸

۱۴۴۴

شماره ردیف

تاریخ - ۷۲

شماره موضوعی

۱۳۹۸-۱۰

■ عقلانیت و فقه سیاسی در تجربه تمدنی ایران اسلامی (نظریه «پیشرفت سیاسی - تمدنی» در ایران)

● مؤلف: ذبیح الله نعیمیان

● ناشر: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

● چاپ: پاپیروس

● نوبت و تاریخ چاپ: اول، بهار ۱۳۹۸

● شمارگان: ۳۰۰

● قیمت: ۹۹۰۰۰ تومان

● دفتر مرکزی: قم، خیابان شهدا، کوی ممتاز، پلاک ۳۸

● تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۲۳۲۶

● شعبه تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان ۱۲ فروردین و شهید منیری جاوید، ساختمان شماره ۳۱۰، طبقه سوم، واحد ۱۱۲

● تلفن و نمابر: ۰۲۱-۶۶۴۶۶۱۲۱

● شعبه مؤسسه امام خمینی (ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

● تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۳۶۲۹

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۴۴-۲۰۸-۴

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

مقدمه معاونت پژوهش.....	۱۷
درآمد.....	۲۱
الف) «سامان سیاسی»: زوایا، اهداف و پرسش‌های درخور تأمل.....	۲۲
ب) ضرورت بازاندیشی «سامان سیاسی» در پرتو «عقلانیت دینی».....	۲۴
ج) ابعاد «عقلانیت سیاسی شیعه» در «تجربه ایران معاصر».....	۲۶
۱. تجربه معاصر: «تکوین تأملات نوین» در کشاکش «غرب‌گرایی و دین‌باوری».....	۲۷
۱-۱. تأملات معطوف به «تجربه مشروطیت» به مثابه تأملاتی در «تجربه جاری انقلاب اسلامی».....	۲۸
۱-۲. طلوع تجربه «مدنیت سیاسی» در بازاندیشی «عقلانیت سیاسی شیعه».....	۲۹
۱-۳. الگوی «تصرف در فراورده‌های تمدنی غرب»: تجلی «عقلانیت دینی».....	۳۰
۲. «مسئولیت دینی»: نقطه آغاز «تأملات معطوف به واقعیت».....	۳۰
د) پیش‌فرض‌های «ترسیم سامان سیاسی» در «تجربه تمدنی ایران اسلامی».....	۳۱
۱. «پیش‌فرض‌های لازم» برای تحلیل «الگوهای سامان سیاسی».....	۳۱
۲. «پیش‌فرض‌های لازم» برای تحلیل «مبنای سامان سیاسی».....	۳۲
۳. «پیش‌فرض‌های لازم» برای تحلیل «عقلانیت سامان سیاسی».....	۳۴
ه) «بنیادشناسی و زمینه‌شناسی عقلانیت» به مثابه «روش‌شناسی مختار».....	۳۷

بخش اول: سامان سیاسی در تجربه تمدنی ایران اسلامی

فصل اول: منحنی تطور تاریخی «تجربه‌های سیاست مدنی در ایران»

- الف) پیش‌نیازهای «سیاست مدنی» و «سیاست‌ورزی عمومی» ۵۱
۱. انگیزه معطوف به «تکوین، استمرار و توسعه سیاست مدنی» ۵۱
۲. نیازمندی «تکوین، استمرار و توسعه سیاست مدنی» به «بستر مناسب» ۵۳
۳. ارزش‌های متعالی دینی؛ خاستگاه و جهت‌دهنده «سیاست مدنی دینی» ۵۶
- ب) تکوین تدریجی «سیاست نیمه‌مدنی» پیش از دوره «مشروطه» ۵۷
۱. کیفیت زمینه‌یابی «سیاست مدنی» در «فرازوفروود خلافت - سلطنت» ۵۸
- ۱-۱. فرازوفروود «سیاست‌های ضدمدنی» در دوران حکومت «خلفای عباسی» ۵۹
- ۱-۲. تقویت «زمینه‌های نقش‌آفرینی مدنی» در پرتو «بحران خلافت» ۶۰
- ۱-۳. تجربه «بی‌نازری سلطنت» از «مشروعیت‌یابی از طریق دستگاه خلافت» ۶۰
- ۱-۴. تحلیل یافتن «ارتباط دوگانه علما با خلافت و سلطنت شبه‌مشروع» به «ارتباط با سلطنت عرفی» ۶۱
- ۱-۵. «ظرفیت‌یابی برای تحولات شیعی» در پرتو «سقوط بغداد» و «رهایی ایران از تسنن سیاسی» ۶۱
۲. توسعه‌پذیری تدریجی «ظرفیت‌های مدنی» در «تجربه شیعی» در دوران «حکومت‌های صفویه و قاجار» ۶۱
- ۱-۲. «تکوین سلطنت شیعی» در پرتو «قداست دوگانه حکومت صفوی» ۶۲
- ۲-۲. تقویت «ظرفیت‌های مدنی» در پرتو «تغییر مذهب رسمی» ۶۳
- ۲-۳. صدور «فرهنگ مقاومت و اعتراض شیعی» به «فرهنگ ایرانی - سنی» ۶۳
۳. تکوین «سیاست مدنی صفوی» با «دعوت از علما برای پذیرش مناصب دینی - سیاسی» ۶۴
- ۳-۱. «تفاوت منزلت علما» در «فرهنگ شیعی» و «فرهنگ سنی» ۶۴
- ۳-۲. نیاز «حکومت صوفیانه صفوی» به «تدبیر فقهی» ۶۵
- ۳-۳. منطق «پذیرش مناصب صفوی» از «جانب علما» ۶۵
- ۳-۴. تقویت «سیاست مدنی» در پرتو «تحقق نسبی ولایت فقهی شیعه» با «دعوت صفویان» ۶۶
- ۳-۵. تقویت «زمینه‌های نقش‌آفرینی مدنی» در پرتو «تقویت منزلت اجتماعی علمای شیعه» ۶۷
۴. محوریت یافتن فقها در «سیاست مدنی» در «عصر صفوی» ۶۸
- ۴-۱. ارتقای «منزلت اجتماعی - سیاسی فقها و علمای شیعی» در «عصر صفوی» ۶۸
- ۴-۲. رشد «زمینه‌های واگرایی علما و سلاطین» و «تقویت استقلال علما» ۶۹
- ۴-۳. زمینه‌های «تقویت استقلال علما» در «عصر صفوی» ۷۰
۵. تثبیت «محوریت فقها در سیاست مدنی» در «عصر قاجار» ۷۱

- ۵-۱. تقویت و تثبیت «منزلت اجتماعی - سیاسی فقها و علمای شیعی» در «عصر قاجار»..... ۷۱
 - ۵-۲. محدودیت و مشروط بودن «سیاست عمومی» به «اقتدار علما»..... ۷۵
 - ۵-۳. «محوریت علما و فقها» در «نهضت‌های اجتماعی - سیاسی»..... ۷۶
 - ج) تجربه شکست‌آمیز «تقویت و ارتقای سیاست مدنی» در دوران «مشروطه اول»..... ۷۹
 ۱. «پیروزی مشروطه» و «ارتقای سیاست مدنی» در سایه «ارتقای محوریت و نقش‌آفرینی فقها»..... ۸۰
 ۲. «ارتقا و تکمیل «سیاست مدنی» با «ارتقا و فعال‌سازی مشارکت مردم»..... ۸۲
 ۳. «مصادره خارجی «سیاست مدنی» به نام «مشروطیت سلطنت»..... ۸۴
 ۴. جای‌گزینی «استبداد منور» به جای «مشروطیت سلطنت»..... ۸۵
 ۵. کنار زدن و به حاشیه راندن «روحانیت»..... ۸۷
 ۶. کنار زدن و به حاشیه راندن «رجال وطن‌خواه»..... ۸۸
 - د) تعطیل شدن «سیاست مدنی» در «دوران حکومت پهلوی»..... ۹۰
 ۱. زمینه‌سازی برای «تأسیس دولت دست‌نشانده»..... ۹۰
 ۲. تغییر «ساختار اجتماعی - سیاسی»..... ۹۲
 ۳. سرکوب «روحانیت و رجال وطن‌خواه»..... ۹۳
 ۴. برکشیدن «رجال وابسته سلطه‌پذیر و غرب‌گرا»..... ۹۷
 ۵. ترویج «مشارکت صوری مردم و نخبگان»..... ۹۹
 - ه) تجربه «بازآفرینی، ارتقا و تعالی سیاست مدنی» در «دوران جمهوری اسلامی»..... ۱۰۱
 ۱. باور به «فراگیر بودن وظایف دینی - سیاسی»..... ۱۰۲
 ۲. باور به «کارآمدسازی نظام سیاسی» از طریق «تعامل مردم و زمامداران»..... ۱۰۴
 ۳. بازآفرینی «الگوهای اصیل در مشارکت عمومی» و مرزبندی «الگوهای تجدیدنیاد»..... ۱۰۶
 ۴. نیاز به «واکاوی شالوده‌شکنانه» در بهره‌گیری از «سیاست‌های مدرن مدنی» در افق «دیگرد تمدنی»..... ۱۰۸
 ۵. عینیت‌بخشی به «سیاست مدنی» از طریق «ارتقای بصیرت عمومی»..... ۱۱۰
 ۶. پرهیز از «تقلیل مکلفان بصیر و تعالی‌گرا» به سطح «شهروندان برخوردار از حق»..... ۱۱۲
 ۷. «سیاست مدنی» به مثابه تدبیر «سیروسلوک عمومی تا مقام قرب الهی»..... ۱۱۴
 ۸. سنگینی «رسالت بصیرت‌آفرینی و جهت‌دهی کلان» بر دوش «ولی‌فقیه»..... ۱۱۵
 ۹. ناکامی «جریان‌های غرب‌باور و سلطه‌پذیر» در «مصادره سیاست مدنی اسلامی»..... ۱۱۸
- فصل دوم: منحنی تطور تاریخی «تجربه‌های مدنیت سیاسی در ایران»
- الف) تجربه متفاوت و روحانیت‌محور در «مدنیت سیاسی» پیش از «عصر مشروطه»..... ۱۲۲

۱. رقابت نهادینه «دولت‌های جائر» با «فرهنگ مقاومت و انقلاب‌گری شیعی» ۱۲۳
 ۲. محدودیت «مشارکت مستقیم» در «سیاست‌ورزی عمومی» ۱۲۴
 ۳. عالمان دینی؛ محور «نقش‌آفرینی‌های مدنی» ۱۲۵
 ۴. «تمرین نقش‌آفرینی مدنی» در «ماجرای تحریم تنباکو» ۱۲۸
 ۵. تجدد؛ نهاد مرجعیت و ارتباط با توده‌ها ۱۲۹
 - ۵-۱. جایگاه دینی - سیاسی «مرجعیت ولایی» ۱۳۰
 - ۵-۲. تجدد و معضل «مرجعیت ولایی» ۱۳۳
 - (ب) تجربه شکست‌آمیز «تقویت و ارتقای مدنیت سیاسی» در «عصر مشروطه» ۱۳۶
 ۱. «نهضت عدالتخانه»؛ تلاش برای «بازتعریف بومی - اسلامی» از «مدنیت سیاسی» ۱۳۶
 ۲. «صورت‌بندی تجددگرایانه» از «تلاش‌های بومی - اسلامی» در «نهضت مشروطیت» ۱۳۸
 - (ج) تجربه «زوال مدنیت سیاسی» و تکوین «استبداد مدرن» در «دوران حکومت پهلوی» ۱۴۱
 ۱. بازتولید «نگاه‌انزاری و سیال غربی» به «مدنیت سیاسی» ۱۴۱
 ۲. تعطیل کردن «مشارکت واقعی مردم» ۱۴۲
 ۳. اقبال به «انتخابات صوری و فرمایشی» ۱۴۴
 ۴. تکیه «استبداد مدرن» به «تجنگ‌ها برکشیده و نوکیسه» ۱۴۵
 ۵. توسعه «تارهای ماسونی» ۱۴۷
 ۶. پوشالی‌سازی «حزب شه‌مدرن» ۱۴۹
 ۷. بازآفرینی دینی «مدنیت سیاسی» در «نهضت امام خمینی» ۱۵۱
 - (د) تجربه «بازآفرینی و ارتقای مدنیت سیاسی» در دوران «جمهوری اسلامی» ۱۵۳
 ۱. ضرورت «بازتعریف مدنیت سیاسی» بر مدار «وظیفه‌گرایی دینی» ۱۵۴
 ۲. ضرورت قابل شدن به «تمایز» میان «مدنیت سیاسی دینی» و «مدنیت سیاسی مدرن» ۱۵۵
 ۳. بازتعریف «مدنیت سیاسی» در «افق و سطح مدنیت ولایی» ۱۵۷
 ۴. ضرورت «ارتقای سطح معرفت و بصیرت عمومی» ۱۵۹
 ۵. چالش میان «مدنیت ولایی» و «مدنیت خودبنیاد غربی» ۱۶۰
- فصل سوم: نهضت دینی «عدالتخانه»؛ «تلاشی بومی» برای «ارتقای مدنیت سیاسی و سیاست مدنی»
- (الف) عقلائیّت دینی و عدالتخانه سیاسی ۱۶۶
۱. مفهوم عدالتخانه و بستر الگوشناسی معنایی ۱۶۶
 ۲. عقلائیّت دینی؛ بنیاد «عدالت‌خواهی سیاسی» ۱۶۸

ب) ماجرای «طرح عدالتخانه».....	۱۷۱
۱. اصلاحات ناصری؛ پیش‌زمینه «طرح عدالتخانه».....	۱۷۱
۲. «درخواست عدالتخانه» از «مهاجرت صغرا تا تأسیس مجلس».....	۱۷۷
ج) عدالتخانه؛ نهادی بومی.....	۲۰۲
۱. فلسفه «دخالت و مشارکت نخبگان» در «نظام سیاسی».....	۲۰۵
۲. محدوده «مسئولیت عدالتخانه».....	۲۰۷
۳. عدالتخانه و محاکم عرف.....	۲۰۹
۴. نسبت قانون اساسی مشروطه با بنیاد عدالتخانه.....	۲۱۰
د) «الگوی ساختاری» در «نظام عدالتخانه».....	۲۱۱
۱. از نهضت تا نظام عدالتخانه.....	۲۱۲
۲. امکان و شرایط الگوپردازی سیاسی.....	۲۱۳
۳. «عدالتخانه» و پربگاه «عقالت خودبنیاد».....	۲۱۵
۴. ماهیت و ساختار «عدالتخانه».....	۲۱۶
۴-۱. عدالتخانه؛ «محکمه قضایی» یا «مشورتخانه ملی؟».....	۲۱۹
۴-۲. عدالتخانه؛ «نهادی دولتی» یا «نهادی نیمه‌دولتی - نیمه ملی؟».....	۲۲۳
جمع‌بندی.....	۲۲۸
فصل چهارم: «مواجهه متصرفانه علما» با «الگوی پارلمانتاریسم»	
الف) تمدن‌سازی؛ معنا و مؤلفه‌های «اندیشه‌ورزی اصیل».....	۲۳۴
ب) از «نظام معرفت دینی» تا «نظام‌سازی سیاسی».....	۲۳۶
ج) «مشروطه خواهی و اخذ پارلمانتاریسم» در بستر «حویثت‌شناسی عزیزانه».....	۲۴۵
د) راهبردهای «مواجهه با تجدد».....	۲۶۳
ه) «پارلمانتاریسم» به مثابه «قالب و روش»؛ بنیاد «راهبرد اقتباس».....	۲۶۴
۱. «راهبرد اقتباس» از منظر «علمای مشروطه‌خواه».....	۲۶۵
۲. «راهبرد اقتباس» از منظر «علمای مشروعه‌خواه».....	۲۷۲
و) ارزیابی «کارنامه اقتباس» با تکیه بر «ماهیت و شبکه عناصر تمدنی».....	۲۷۸
۱. خاستگاه «عناصر تمدنی» و «جهت‌داری پیدایش آنها».....	۲۷۹
۲. هم‌بستگی «عناصر تمدنی».....	۲۸۲
۳. میزان تلائم قالب و محتوا.....	۲۸۳

۴. ماهیت «عقلانی و همه‌فهمی عناصر تمدنی».....	۲۸۴
۵. تحمیل عملی نظام «نمایندگی خواست‌های خودبنیاد» به جای نظام «مراجعه به اهل خبره».....	۲۸۷
۶. نظام «شناسایی عمومی خبرگان» به جای «انتخاب خودبنیاد».....	۲۹۴
۷. توسعه «قانون‌گذاری»؛ اقتضای «عقل خودبنیاد».....	۲۹۵
ز) «تصرف کلان» به مثابه «الگوی راهبردی».....	۲۹۸
جمع‌بندی.....	۳۰۵
فصل پنجم: الگوی «انجام سیاسی» در «مدنیت ولایی»	
الف) نیاز به «انجام نظری و عملی» در «سامان سیاسی».....	۳۱۰
ب) تنوع‌اندیشه در «تصمیم‌سازی نخبگان»؛ مبنای ارتقای «ظرفیت در سامان سیاسی».....	۳۱۲
ج) «مشارکت نخبگان» در «شرایط تصمیم‌سازی عمومی».....	۳۱۴
د) اقتضای «مدنیت ولایی» در «مشارکت وحدت‌گرایانه».....	۳۱۶
ه) شاخص «مدنیت ولایی»؛ «التزام نظری و عملی» به «ولایت فقیه».....	۳۱۸
۱. «التزام نظری» به «ولایت فقیه».....	۳۱۸
۲. «التزام عملی» به «ولایت فقیه».....	۳۲۱
۳. «ولایت‌پذیری عینی» و «تجلیات آن».....	۳۲۲
جمع‌بندی.....	۳۲۶

بخش دوم: فقه و عقلانیت «سامان سیاسی»

فصل ششم: مناسبات میان «سیاست و عقلانیت دینی»

الف) «عقلانیت دینی»؛ بنیاد «مدنیت سیاسی» و «سیاست دینی».....	۳۳۹
ب) نسبت «مدنیت سیاسی و سیاست مدنی» در «عقلانیت دینی».....	۳۴۱
ج) مناسبات میان «اهداف دینی» و «سامان سیاسی».....	۳۴۲
د) ابعاد «بازاندیشی عقلانیت سیاسی» در افق «مسئولیت دینی».....	۳۴۴
۱. «مسئولیت دینی»؛ مدار «عینیت‌سازی و سامان سیاسی».....	۳۴۵
۲. تمهید «حاکمیت دین» به مثابه «مسئولیت متعالی دینی».....	۳۴۷
۳. تمهید «شکوفایی معنوی عمومی» به مثابه «مسئولیت متعالی دینی».....	۳۴۸
۴. اقتضای «وظیفه‌گرایی»؛ طریقت «سیاست‌ورزی».....	۳۴۸
ه) ابعاد «مسئولیت‌ها و وظایف دینی - سیاسی».....	۳۵۰
۱. وسعت «مسئولیت سیاسی» در «عقلانیت دینی».....	۳۵۱

۲۵۲	۲. سطوح و مراتب «وظایف دینی - سیاسی»
۳۵۴	۳. «خبرویت»؛ پیش‌نیاز «نقش‌آفرینی دینی - سیاسی»
۳۵۶	و) تکوین «مدنیت سیاسی» در پرتو «ارزش‌باوری و وظیفه‌گرایی دینی»
۳۵۶	۱. «مدنیت سیاسی» در گرو «سیاست‌ورزی و نقش‌آفرینی عمومی»
۳۵۸	۲. «سیاست‌ورزی و مشارکت سیاسی» به مثابه «تکلیفی فراگیر»
۳۵۹	۳. تمایز «مدنیت سیاسی دینی» از «مدنیت سیاسی خودنیا»
۳۶۳	ز) وظیفه «سیاست‌شناسی و سیاست‌مداری مجتهدان»
	فصل هفتم: نظام «اولویت‌های فقهی - سیاسی» بر اساس «عقلانیت معطوف به قدرت»
۳۷۲	الف) سطوح و مراحل تاریخی «بسط قدرت» در «تمدن اسلامی»
۳۷۳	ب) نظامواره «اولویات دینی - سیاسی» و اصول فقهی «معطوف به آنها»
۳۷۴	۱. حفظ دین و ارکان آن
۳۷۶	۲. تشکیل جمعیت و امت اسلامی (امت‌سازی و تحصیل اساس حاکمیت)
۳۷۷	۳. تأسیس دولت مسلمانان و حکومت اسلامی (تحصیل مؤلفه حکومت)
۳۷۸	۴. تأمین مشروعیت دینی - سیاسی
۳۷۹	۵. حفظ کیان اسلامی و دفاع از آن
۳۸۰	۶. حفظ ثبات و امنیت داخلی
۳۸۱	۷. توسعه «حاکمیت اندیشه اسلامی» و توسعه «عزت مسلمانان» (نه لزوماً توسعه سرزمین اسلام)
۳۸۱	ج) به‌کارگیری «اصول عام» در «فقه اولویات سیاسی»
۳۸۲	۱. اصل «الأهم فالأهم»
۳۸۶	۲. اصل «ما لا یدرک کله لا یتروک کله» یا «تحصیل قدر مقدّر»
۳۸۶	۳. اصل «الأمكن فالأمكن»
۳۸۸	۴. اصل عسر و حرج (موضوع‌ساز برای حکم ثانوی و حکومتی)
۳۹۰	۵. اصل «لا ضرر ولا ضرار» (موضوع‌ساز برای حکم ثانوی و حکومتی)
۳۹۱	۶. اصول دوگانه «اضطرار» و «الضرورات تبيح المحذورات» (موضوع‌ساز برای حکم ثانوی و حکومتی)
۳۹۲	۷. اصل «الضرورات تنقذ بقدرها»
۳۹۳	د) اصول و قواعد خاص «فقه اولویات سیاسی»
۳۹۳	۱. تقدّم نسبی «مصالح جمعی بر مصالح فردی»
۳۹۹	۲. مصلحت‌سنجی و تطبیق «احکام ثانویه» از طریق «احکام حکومتی»
۴۰۶	جمع‌بندی

فصل هشتم: نقش آفرینی تاریخی «راهبرد تعیین قدر مقدور» در

«نظام‌سازی و تصمیم‌گیری دینی - سیاسی»

- الف) مقاصد آرمانی، مفهوم و سطوح «قدر مقدور» ۴۱۳
۱. سطح «حاکمیت قوانین» و «عینیت‌پذیری آن» ۴۱۵
 ۲. «سطح عینیت‌پذیر مشروعیت» در «قانون‌نگاری» و «توان‌سنجی افراد یا نظام برای آن» ۴۱۶
 ۳. «سطح عینیت‌پذیر» در «مشروعیت تصدی» ۴۱۶
 ۴. سطح «کارایی نظام» در «ایفای مسئولیت‌ها» ۴۲۰
 ۵. سطح «خطاگریزی و میزان عصمت از مفاسد» ۴۲۱
- ب) خاستگاه «مفهوم قدر مقدور» و «میزان شفافیت آن» ۴۲۲
۱. ظرفیت معنایی و مدلول «قدر مقدور» ۴۲۲
 ۲. حوزه کاربرد «مفهوم قدر مقدور» ۴۲۳
 ۳. عینیت‌بخشی «قدر مقدورها» و «تزامم آنها» ۴۲۵
- ج) تاریخ سیاسی معاصر؛ راهبردها و زوایای «اعمال قدر مقدور» ۴۲۵
۱. تحصیل «اذن فقیه برای امور حکومتی» و «لزوم پیروی عملی از او» در «عصر حکومت‌های صفویه و قاجار» ۴۲۶
 ۲. ظل‌الله بودن شاه و واکشی دوکانه علما در برابر آن ۴۳۲
 ۳. طرح «عزل شاه قاجار» و تشکیل «مجلس» حکومت دینی از جانب فقها؛ پیش از «وقوع مشروطه» ۴۳۷
 ۴. تلاش «مشروطه‌خواهان دین‌باور» برای «محدود کردن اختیارات سلطنتی» ۴۵۲
 - ۱-۳. وضعیت «عدم تسلیم عملی حکومت» به «فقها» در رساله «کلمه حق» ۴۵۳
 - ۲-۳. وضعیت «عدم رفع ید حکومت جور از قدرت» در تلقی «مرحوم محلاتی» ۴۵۵
 - ۳-۳. «محدودیت‌های تاریخی» در «تلقی حاج آقا نورالله» ۴۵۷
 - ۴-۳. «محدودیت سلطنت» به مثابه «قدر مقدور» در تلقی «مرحوم مائینی» ۴۵۸
 - ۵-۳. راهبرد «حکومت دولت شریعت بر دولت سلطنت»؛ گزینه «آخوند خراسانی» ۴۶۰
 - ۶-۳. راهبرد «حکومت فائده دولت شریعت و حذف دولت سلطنت»؛ گزینه «فاضل خرشیزی» ۴۶۳
 ۴. تلاش «مشروطه‌خواهان» برای «تأمین مشروعیت» ۴۶۷
 - ۱-۴. مرحوم لاری؛ از راهبرد «دولت در دولت» تا «حکومت دولت شریعت و حذف دولت سلطنت» ۴۶۷
 - ۲-۴. کشف المراد و راهبرد «تبعت عملی سلطان از فقیه» ۴۷۲

۴-۳. شیخ فضل الله نوری و راهبرد «حکومت دولت شریعت بر دولت سلطنت».....	۴۷۵
۵. موضع گیری های علما پس از «انحراف مشروطه».....	۴۷۹
۶. «علمای معاصر» و راهبرد «بازشناسی قدر مقدور» در «عصر پهلوی».....	۴۸۰
۶-۱. تنوع «وظیفه شناسی زمانی - مکانی» بر اساس «تشخیص قدر مقدورها و حد میسورها».....	۴۸۱
یک. «موضع گیری های علما» در «عصر پهلوی اول».....	۴۸۱
دو. «موضع گیری های علما» پیش از «نهضت امام خمینی (ع)».....	۴۸۶
سه. «موضع گیری های علما» در «دوران نهضت امام خمینی (ع)».....	۴۹۴
۶-۲. «قدر مقدور» به مثابه «استفاده بهینه از فرصت های تاریخی».....	۵۱۵
۶-۳. «قدر مقدورها» تابع «ذهنیت و اقبال عمومی».....	۵۲۰
۶-۴. تلاش برای «ارتقای قدر مقدور».....	۵۳۶
۵. «زمینه سازی ذهنی» برای «تحقق یافتن الگوی قدر مقدور».....	۵۴۰
جمع بندی.....	۵۴۱
فصل نهم: بازتاب «مؤلفه های دینی - مدنی» در «تکوین نظام ولایی»	
(مثلث مسئولیت، مشروعیت و مقبولیت)	
الف) مؤلفه «ایفای مسئولیت دینی».....	۵۴۸
۱. تعریف و توجیه «مسئولیت».....	۵۴۹
۲. تنجز «مسئولیت».....	۵۵۰
۳. «مقبولیت سیاسی» و «مسئولیت های طولی».....	۵۵۱
ب) مؤلفه «تحصیل مقبولیت».....	۵۵۵
۱. مقبولیت و مشروعیت؛ تقدم یا تأخر؟.....	۵۵۵
۲. مقبولیت نسبی.....	۵۵۶
۳. انحای «مقبولیت یابی».....	۵۵۸
۴. بیعت و مقبولیت.....	۵۵۹
۵. مقبولیت؛ «شرط عینیت» یا «شرط مشروعیت».....	۵۶۲
ج) مؤلفه «تأمین مشروعیت».....	۵۶۶
۱. «تأمین مشروعیت» و خاستگاه نظری «بیعت».....	۵۶۷
۲. نظام «اتباع اکثر» یا نظام «اتباع احسن»؟.....	۵۶۸
۳. کارکرد دوسویه «بیعت».....	۵۶۸

۴. مشروعیت و نظام «رأی گیری مدرن» ۵۶۹
- جمع بندی و نتیجه گیری («مشروعیت، مقبولیت و مسئولیت» به مثابه «سه ضلع از یک مثلث») ۵۷۲
- فصل دهم: بازتاب «مؤلفه های نظام ولایی» در «تکوین نظم مدنی»
- الف) فهم «ولایت فقیه»؛ «برداشت» یا «قرائت»؟ ۵۷۹
- ب) اقتضای «وحدت منصب» در «نصب عام فقیه» ۵۸۲
- ج) الگوی «توزیع قدرت» در «نظام ولایی» ۵۸۵
- د) نسبت سنجی «الگوی ولایت فقیه» با «الگوی مردم سالاری» ۵۸۸
- جمع بندی ۵۹۴
- فصل یازدهم: الگوی «تصمیم گیری» در «عقلانیت دینی - سیاسی»
- الف) میدان تصمیم گیری؛ پیوندگاه عرف و شرع ۶۰۰
۱. ادبیات اجتهادی در برابر عقل گرایی تصنعی و شریعت گریز ۶۰۰
۲. مفهوم امور عرفی و امور شرعی ۶۰۲
۳. مبنا و مرجع تصمیم گیری و تصمیم سازی سیاسی - دینی ۶۰۳
۴. دو سطح «خرم و کلان» در «تصمیم گیری و تصمیم سازی دینی - سیاسی» ۶۰۵
- ب) «مبنا و مرجع» برای تشخیص دادن «موافقت یا مخالفت قوانین با شرع» ۶۰۶
۱. مراجعه به «رأی اکثریت» ۶۰۷
- ۱-۱. ماهیت «شیوه اکثریت آراء» و «فیرو» به کارگیری آن ۶۰۷
- ۱-۲. خاستگاه «رأی اکثریت» از نگاه «دین باوران عصر مشروطه» ۶۰۹
- ۱-۳. به کارگیری «رأی اکثریت غیرمجهدان» در «امور دینی» ۶۱۴
۲. مراجعه به «اعلم در ابعاد شرعی» در «اندیشه مشروطیت» ۶۲۱
۳. مراجعه به «رأی اصلح» ۶۲۶
۴. اکتفا به «آرای مشهور» ۶۳۰
- ج) مرجع و ملاک تصمیم گیری در ابعاد عرفی ۶۳۴
۱. رأی اکثریت؛ کارکرد دوگانه «طریقت علمی» و «ابراز خواسته ها» ۶۳۴
۲. شورا و مشورت؛ دو الگو برای «به کارگیری رأی اکثریت» ۶۳۹
- د) مرجع و ملاک تصمیم گیری در سطح کلان (تداخل ابعاد شرعی - عرفی) ۶۴۶
۱. تداخل شأن «موضوعیت» و «طریقت» در رأی اکثریت ۶۴۷
۲. مرجع «تصمیم گیری» در «تداخل امور شرعی و عرفی» ۶۴۹

۳. تقدّم «اولویت‌های شرعی» بر «ابعاد عرفی»	۶۵۲
۴. تراحم مصالح و جایگاه «ولایت فقیه و مرجعیت دینی»	۶۵۴
جمع‌بندی	۶۶۱

پیوست‌ها

۱. تصریح به ولایت فقیه در نوزدهمین لایحه / روزنامه شیخ فضل‌الله نوری در تحصن حضرت عبدالعظیم حسنی	۶۶۳
۲. نمونه پاسخ مرحوم آیت‌الله العظمی سیدکاظم یزدی به استفتایی درباره مجلس شورای ملی و ضرورت همراهی با آن به شرط موافقت آن با شرع محمدی	۶۶۵
۳. نمونه نظرات اصلاحی صاحب عروه و همفکرانش بر متمم قانون اساسی	۶۶۶
۴. نمونه نظرات اصلاحی فرزندان صاحب عروه بر متمم قانون اساسی	۶۶۷
۵. استفتای علما درباره مجلس مؤسسان از آیت‌الله العظمی بروجردی	۶۶۸
۶. پاسخ آیت‌الله العظمی بروجردی	۶۶۹
منابع	۶۷۱
نمایه‌ها	۷۰۳

مقدمه معاونت پژوهش

حقیقت، اصیل ترین، جاودانه ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسله مؤمنان و عالمان صادق چه جانها که در راه آن نباخته، و جاهلان و باطل پرستان چه نوطه‌ها و ترفندها که برای محو و مسخ آن نساخته‌اند. چه تلخ واقعی است مظلومت حقیقت و چه شیرین حقیقتی است این واقعیت که در مصاف همیشگی حق و باطل، حق، سربلند و سرفراز است و باطل، از بین رفتنی و نگونسار این عالم و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وام‌دار کوشش‌های خالصانه و پایان‌ناپذیر حقیقت‌جویانی است که در عرصه نظر و عمل، کمر همت را محکم بسته و از دام و دانه دنیا رسته‌اند و در این میان، ادیان و پیامبران الهی، و به‌ویژه اسلام و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و جانشینان برحق و گرامی او علیهم السلام، برجسته‌ترین نقش و اثر را داشته‌اند.

دانشمندان نام‌آور شیعه، رسالت خطیر و بی‌نظیر خویش را بهره‌گیری از عقل و نقل، غوص در دریای معارف قرآن، و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیره آن پیشوایان و عرضه آن به عالم بشری، و دفاع محکم در برابر هجوم ظالمان پرستان حقیقت‌گریز دانسته و در این راه، دیده‌ها سوده و جان‌ها فرسوده‌اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت، هر لحظه با تولید و انتشار آثار نوشتاری و دیداری بی‌شمار و نیز به‌کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در عرصه‌های گوناگون برای سیطره بر جهان می‌کوشند، رسالت

حقیقت‌خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به‌ویژه عالمان دین، بس عظیم‌تر و دشوارتر از گذشته است.

در جهان تشیع، پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی، کلامی، تفسیری، حدیثی، فقهی، اصولی و نظایر آن، کارنامه‌ای درخشان دارند و دستاوردهای تأملات ایشان بر تارک پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی، و فناوری‌های جدید نیز پژوهشگران ما به صورتی چشمگیر کوشیده، گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخور خویش در جهان نزدیک شده‌اند و تلاش می‌کنند با فعالیت‌های روزافزونشان به مقام شایسته خویش در صحنه علمی بین‌المللی، دست یابند؛ ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی، تلاش‌های دانشمندان این موزوبوم، به صورتی شایسته نظام اسلامی به بار ننشسته است و آنان گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه، کمتر می‌توان رد پای ابتکارات و به‌ویژه خلاقیت‌های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب، راهی طولانی و پرچالش در پیش است. از این‌روی افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازمان‌دهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از دیدگاه اسلامی و تبیین آنها از جمله مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی و به‌ویژه مراکز پژوهشی در حوزه‌های علمیه محسوب می‌شود.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^{۳۰} در پرتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی^{۳۱} و حمایت‌های بی‌دریغ خلف صالح ایشان، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای - مَد ظِلَّه العالی - از آغاز تأسیس بر اساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم‌شده از سوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی - دامت برکاته - به پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و به منظور برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به

پژوهش‌های بنیادی، راهبردی و کاربردی پرداخته است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق یافتن این مهم، افزون بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران، در نشر آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله، تاکنون، آثاری ارزنده را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش‌روی، پژوهشی است در حوزه فقه سیاسی، تاریخ اندیشه سیاسی و تاریخ تمدن ایران اسلامی که با تلاش پژوهشگر ارجمند، حجت‌الاسلام دکتر ذبیح‌الله نعیمی‌انگاشته شده است. هدف اصلی نویسنده ارائه نظریه‌ای درباره «پیشرفت سیاسی - تمدنی در ایران» با محوریت «عقلانیت و فقه سیاسی» است. معاونت پژوهش از مؤلف محترم و حجت‌الاسلام آقای دکتر ابوذری مظاهری که با نظارت، مطالعه و بیان نظرات سودمندشان، بر اتقان و غنای اثر افزوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند منان خواستار است.

معاونت پژوهش

موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی *